

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Тыва
«Управление образования» городского округа города Ак-Довурак
МБОУ СОШ №3 г. Ак-Довурака

РАССМОТРЕНО
Руководитель ШМО
Английского и тувинского
языков

Кара-Сай С.Г.
Протокол №1 от «24» августа
2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР

Сарыглар Ч.Б.
Протокол №4 от «25»
августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по народоведению
для 7-8 классов

Ак-Довурак 2023г.

7-ги болгаш 8-ки класстарга класстан дашкаар өөренир «Улусчу ужурлар» эртемнин ажылчын программазы.

Эге сөс

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөрөдилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суял сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарына шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр «Тыва чоннуң бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөрөдириниң программазы. 7- 9 класстар», С.Б.Байыр- оол, С.К Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөрөдилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик

Тыва езу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа өске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонuurгалын барымдаалап хувааттынган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он дөрт хар четкен оол-даа, кыс-даа уруг улуг-биче улус-биле харылзажып, бот-боттарының, улуг-бичениң аразында хүндүткелди сагып, тыва чоннуң езу-чаңчылдарын үнелээр, өөренир деп чүлдү медереп-билип эгелээр болур. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, өгге хамаарыштыр ужурларны өөрөдир сорулга-биле ук программаны тургузуп кылган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга хамаарыштыр кылдынган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга- дуржулгазынга даянган. Мурнуку класстарга кээп турганы темалар кээп болур. Ынчалза-даа башкы бүрүзү ону бот-тывынгыр чоруу-биле уругларның назы-харынга дүүштүр белеткээр ужурлуг.

7-ги болгаш 8-ки класска өөрөдир темаларның бөлүктээшкини:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткыыш кавай- төрээн черим». Төрээн чер, кавай деп билиишкин-биле таныжар.
2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, ажыктыы, аңаа хамаарышкан езулалдар.
5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).
8. Наадым – чоннуң ынак байырлалы.
9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар.

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдериниң **өөредиглиг сорулгалары :**

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүдөн бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнгө өөредери;
- езулуг тыва кижиниң омур-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредери;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажил-ижи-биле чурттап турган база амгы үеде-даа чурттап чоруур оран-савазынга даянмышаан таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажил чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бурунгу чүдүлгө, дагылгалар, ужурларның өөредиглиг утказын тайылбырлап, долгандыр турар бойдуска хумагалыг чорукка кижизидип, уругларны биче сеткилдиг, дузааргак, кээргээчел чорукка өөредери;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунун) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредери;
- кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннуң байырлалдары-биле таныштырары;
- өг-бүлө, ада-ие кижиниң хүлээлгелери, өг-бүлениң бюджетиде деп билиишкиннер-биле уругларны таныштырары;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шиитпирлеп чораанының дугайында билигни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга, бойдуска хамаарылгалыг езу-чаңчылдарны сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиди-биле билип, өг- бүлө амыдыралынга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде тыва өггө хамаарышкан езулалдарны), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажил-ижин,
- тыва улустуң байырлалдарын, оюннарын,
- өг- бүлөдө кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүлө бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген **турар ужурлуг.**

Программаның тургузуу:

«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».

1. «Ааткыыш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билиишкин-биле таныжар. – 1 шак;
2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, аңаа хамаарышкан езулалдар. – 7 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
3. Тыва өг улустуң аас чогаалында, шүлүктөрдө. – 2 шак, ооң иштинде 1 практиктиг кичээл;
4. Чайлаг, күзөг, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүдөн бээр ажыктыы. – 1 шак;
5. Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары. – 1 шак;
6. Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары). – 1 шак;
8. Наадым – чоннуң ынак байырлалы. – 7 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;
9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар. – 5 шак, ооң иштинде 2 практиктиг кичээл;

11. Ада- огбениң элээди уругларга чагыглары. – 2 шак; оон иштинде 1 практиктиг кичээл

12. Туңнел кичээл. – 1 шак.

Өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыгар. Тыва улустуң хоойлужуттунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын билип база сактып ап, чоруур. Наадым оюннарының дугайында тускай материалдарны чыып, рефераттар кылып өөренир.

7-ги класска “Улусчу ужурлар” эртеминге **«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары.»** деп кезектерге хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери

Өгнүң төөгүзү. Тыва өг аас чогаалында, чогаалдарда. Өгнүн дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи ужур- утказы. Өг иштинде шак-үе санаашкыны.

Өгге аъттыг, чадаг чоокшулап кээриниң езулалы. Өгже кирериниң, өгге олуларының езулалдары. Амырлажыр езулал. Аалга келген кижини хүндүлээр езулалдар: шайладыры, хондурары, үдээри. Аалдажыр чаңчыл. Аалчы кижиниң төрел аалынга кээриниң чылдагааннары. Аалчы кижиниң сөңү. Аалчыны үдээр – хап дүптээр езулал. Өгге улуг улус олурда бичии уругларның сагыыр чүүлдери.

Тыва чоннуң шаандан бээр байырлап чораан байырлалдары. Шагаа– чаа-чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел. Шагааның бүдүү хүнү, шагаа хүнүнде, бүдүүзүнде сагыыр чүүлдер.

Шагаа үезиниң оюннары: баг кагары, баг адары, шыдыраа оюннары, кажык оюннары, тевектээри.

Баг кагары, оюннуң сорулгазы, киржикчилери. «Баг» деп сөстүң утказы, оюнга хереглээр баг аймаа.

Баг адары. Оюннуң дериг- херексели. Баг адары – эрте- бурунгу оюннарның бирээзи.

Шыдыраа оюннарының хевирлери : хөл- шыдыраа, буга- шыдыраа, муң- муң, чирги шыдыраа. Шыдыраа оюннарының тус-тус ойнаар сорулгазы, чуруму, тывылган үези.

Кажык оюннары: дөрт берге, кажыкты чыттырып кагары, дүжүрүп кагары, хожулап кагары. Кажык адары. Кажык- биле аът чарыштырары, бодалажыры.

Наадым– малчыннар байырлалы. Наадымны эрттирериниң үези. Ужур- утказы, чуруму.

Наадым үезиниң оюннары: хуреш, аът чарыштырары, ча адары. Сүр- күчүнүң үш оюнунун төөгүзү. Тываның төөгүзүнде болуп турган Наадымнарының үезинде шүүп турган мөгелер, чарыштарга эртип турган аъттар. Тываның алдар- аттыг мөгелери, ча адыкчылары.

ТАР начыннарының суму, кожууннарга хүрешпес чораанының чылдагааннары.

Эзир- Кара – төөгүлүг аът.

Шагаа, Наадым үезиниң алгыш- йөрээлдери.

Уругларның тус- тус хар- назынынга дүүштүр ойнаар оюннары : сайзанақ, хан-дамыр сайзырадыр оюннар, угаан оюннары. Салаалар- биле ойнаар оюннар.

Ада- өгбениң элээди уругларга чагыглары.

Календарь-тематиктиг план.
«Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустун байырлалдары, оюннары.»

№	Темазы	Үези/ шагы	Кичээлдиң хевири	Кичээлге ажылдын хевирлери	Кичээлден уругларның билген туар билишкиннери болгаш эге билиглери
1.	Кирилде кичээл. «Ааткыыш кавай- төрээн черим». Төрээн чер, кавай деп билишкин –биле таныжар.	1	Кирилде кичээл (чаа чүүл билип алырының кичээли)	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ааткыыш-кавай, төрээн чер; оларның аразында харылзаазын тодарадып, ону тайылбырлап билген туар ужурлуг.
2.	Өг-тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өг – тыва кижиге буянныг уя деп билишкинни база өгнүң хевирлерин, тывылган төөгүзүн билген туар.
3	Өгнун дериг- херексели. Өг иштиниң кижизидикчи уткалыы. Өг иштинге шак- үе санаашкыны.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгде дериг-херекселдерниң аттарын: үлгүүр, орун, аптаралар, чүк, өг шывыы, ынаа, хана, хараача деп билишкиннерни база өг иштинге үе санаашкынын билген туар.
4	Өгге хамаарышкан езулалдар. Өгде ыдыктыг чүүлдер.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге хамаарышкан езулалдарны: өгге келген кижини шайладыр, өгге бир кижи олурда, сагыыр, өгге бир кижи олурда, эт-сепке хамаарышкан, аалчы кижини хүндүлээр езулалдарны база өгде ыдыктыг чүүлдерни билген туар ужурлуг.
5	Өгге олурарының чуруму.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге олурарының чурумун: баскактанып, сөгедектей, дис баштап, күдүк базып, будун көстүп олурбазы, дазалап олурбазы, будун хачылай олурбазы, холун черге даянып олурбазы дээн ышкаш сагыыр ужурлуг база хоруглуг чүүлдерни билген туар.
6	Өгже киреринин, үнериниң езулалдары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге кирериниң: өгнүң ээзиниң, аалчының үнер болгаш кирериниң езулалдарын билген туар.
7	Аалчыларны уткуур, удээр езулалдар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Аалчы кижини уткуур, үдээр, ону хүндүлээр база хап дүптээр езулалдарны база өгге кижилер келгенде удуурунун,

					өгден үнериниң, диленчини хүндүлээриниң база аал ээлээн уругларның сагыыр езулалдарын билген турар.
8	Практиктиг кичээл. СТМ «Аалга кирген кижиге аяк эрийи ызырар...»	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкчы ажыл. Беседа.	Өгге хамаарышкан тыва улустуң езулалдарын херек кырында көргүзүп, ону ажыглалга киририн биллип алыр болгаш күүседир.
9	Тыва өг улустуң аас чогаалында, шүлүктөрү.	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустуң аас чогаалында болгаш чогаалдарында, шүлүктөрүнде тыва өгнүң ролун база амыдыралчы чижектер-биле деңнеп өөренир.
10	Практиктиг кичээл. Конференция «Өг – биче делегей».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Чогаадыкчы ажыл. Практиктиг ажыл. Бодунуң бодалын илередириңге ажыл.	Өгге хамаарышкан уругларның кылган дыңнадыгларын база чуруктарының камгалалы.
11	Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүң шаг төөгүден бээр ажыктыгы.	1	Чаа чүүл биллип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгнү көжүрериниң чурумун база ону көжүрерде сагыыр ужуруг езу-чаңчылдарны өөренип билген турар ужуруг.
12	Тыва улустуң хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.	1	Чаа чүүл биллип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустуң Шагаа болгаш Наадым дээн уткалыг байырлалдарының тывылган төөгүзүн, ужуруг-утказын билген турар болгаш ону үнелээр сагыш-сеткилдиг болур.
13	Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел.	1	Чаа чүүл биллип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа – чаа чыл база часты уткуурунун байырлалы. Аңаа белеткел дугайын өөренип көөр, амгы үе-биле белеткелди деңнеп билген турар.
14	Шагаа хүнү. Шагаа үезиниң алгыш-йөрээлдери.	1	Чаа чүүл биллип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа хүнүнүн эртериниң чижек хүн чурумун база ол хүн чоннун сагыш-сеткилин, аразында харылзаазын билген турар. Эвээш дизе, 1-1 алгыш-йөрээлдерни билген турар. (Шагаага хамаарыштыр)
15	Шагаа байырлалының онзагай оюннары.	1	Чаа чүүл биллип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа байырлалының чижек хүн чурумун тургузуп тургаш-ла, аңаа ойнап эртер оюннарның даңзызы-биле 29.12.кичээлге ажылдаар база

					оларның тывылганының кыска төөгүзүн, кижиниң сайзыралынга, угаан-медерелинге салдарлыын билген турар.
16	Практиктиг кичээл. «Чаңчылывыс сагып, шагаалажып ойнаал».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкчы ажыл.	Практиктиг кичээлге өг-бүлеге канчаар уткуурун практика кырынга көргүзөр. Ону школага канчаар эрттирерин планнаар.
17	Практиктиг кичээл. Школавыста шагаа.	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Школага планнатынган Шагааны эрттирер. (7-ги класстар аразынга) Оюннарны харыылаар уругларны шилиир.
18	Кожа-хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннарныбайырлалдарының дугайында медээ-биле таныжар. Оларның ук байырлалдарга сагып турар езу-чаңчылдарының утказын башкының берген медээлеринден билип алыр.
19	Наадым – чоннуң ынак байырлалы. Эрттирер үези, ужур - уткалы, чуруму. Наадым үезиниң оюннары. Аът чарыжы.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Наадым байырлалының эрттирер үезиниң, чурумунуң, кымнарга тураскаадып эрттирип турарының дугайында билген турар. Аңаа эртер аът чарыжы, хүреш оюннарының дугайында медээлер-биле таныжар.
20	Мөге хүрежи.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хүреш деп чүл? Ол тыва национал оюн болбушаан, спортун бир хевири болуп кирип турарының дугайында база Тывада сураглыг мөгелер дугайында медээлерни билген турар ужурлуг.
21	Эзир –Кара – төөгүлүг аът.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва чоннуң аът чарыштырар оюнунуң дугайында база Тывада төөгүлүг чүгүрүк аъттар дугайында медээни билген турар.
22	Наадым. Наадымнар хүрежинге шүглүп чораан мөгелер, чарыштарга эртип чораан аъттар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тывада сураглыг мөгелерге база төөгүлүг аъттарга кылган рефераттарын камгалаар болгаш оларның дугайында медээни эштеринге дамчыдар.
23	Ыдык мал деп чүл? (аътка хамаарыштыр)	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва кижиниң амыдыралында аъттың ролун, аңаа тыва кижиниң хамаарылгазын

24	Практиктиг кичээл. СТМ «Ажылывыс түңнээлиңер».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Наадымга хамаарыштыр түңнел чогаадыкчы ажыл кылыр. Чижээ: эрткен аътка кубок, мөгеге кубок азы дамчыыр кубок дээн чижектиг. Класска биче Наадымны белеткээр.(планнаар)
25	Практиктиг кичээл «Клазывыста биче наадым».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Планнатынган Наадымны спортзалга азы даштыгаа спорт шөлүнге эрттирер.
26	Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар. Сайзанаң.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Оюн деп чул?, тыва оюннарга кандыг оннар хамааржырыл? Оларны назы-хар аайы-биле канчаар бөлүктөп болурул? База Сайзанаңтың хевирлерин билген турар ужурлуг.
27	Угаан оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Угаан-медерел сайзырадыр оюннарның ойнаар дүрүмнерин билген турар ужурлуг. Оларның кижиниң угаан-медерелиниң сайзыралынга кандыг салдарлыын бот-башкарнып түңнөп көргөн болур ужурлуг.
28	Хан-дамыр сайзырадыр оюннар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарны билген турар болгаш оларның кандыг хевирлери бөгүн ойнаттынып турарын түңнээр.
29	Практиктиг кичээл. Салаалар-биле ойнаар оюннар.	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Салаалар-биле ойнаар оюннарны назы-хар аайы-биле дүүштүрер, үстүнде өөрөнгөн оюннарын ойнаар.
30	Практиктиг кичээл Оюннарга СТМ мөөрейи.	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажыл.	Оюннарга мөөрей эрттирер.
31	Ада-огбениң элээди уругларга чагыглары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Бурунгу өгбелерниң келир салгалга чагыглары-биле таныжар.
32	Практиктиг кичээл. Адаларның чагыынга харыывыс.		Чугаа сайзырадылгазы ныкичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Өгбелерниң чагыынга хамаарыштыр харыы кылдыр чогаадыкчы ажыл. (шүлүк, ыры, чогаадыг, чечен чугаа)
33	Түңнел кичээл.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чыл иштинде өөрөнгөн чүүлдерин түңнээр. «Улусчу ужурлар» деп эртем оларның

					амыдыралыңга ужур-дузалыг, эки салдарлыг болган бе түңнээр.
--	--	--	--	--	---

“Улусчу ужурлар” эртемниң «Өг – тыва кижиниң буянныг уязы.Тыва улустуң оюннары.» деп эгени өөренип дооскан 7-ги класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөрөнгөн болгаш оларны билген турар:

- өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагыыр;
- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыккан;
- Тыва улустуң хоойлужуттунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын сактып ап база байырлап чоруур;
- Наадым оюннарының дугайында билген турар;
- Ада-өгбелерниң чагыын билир.

Ажыглаан литература

1. Алдай – Буучу Кызыл, 1993
2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөрөдиринин программазы. Кызыл, 2002.
3. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер. Кызыл, 1997.
4. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
5. Даржа В.К. Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников. Кызыл, 2003.
6. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл, 2001.
7. Камычек. Я. Вежливость на каждый день. Москва «Знание», 1981
8. Кара – Күске К. Ч. Аътка тураскаадыг. Кызыл 1995 .
9. 10. Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улсугу бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
11. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
12. Лагерь Лекарственные растения Тувы. Кызыл, 1998
13. «Еше лама» Сопа Ринпоче. Энергия мудрости . Основы буддийского учения. Москва «Цонкапа», 2003.
14. . Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск «Наука», 2002
15. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.
16. Образовательная программа «Несущая свет». Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
17. Ооржак А.К., Оюн С.Б. Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөрөдилге программазы. Кызыл, 2003
18. Путеводитель Тува. Москва «Авангард», 2004
19. Самбу И.У., Самбу М.Д. Тыва чоннун бурунгу ажыл – агыйы, амыдыралы. Кызыл, 2004.
20. Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдеси. Кызыл, 1984
21. Серенот С.К. Тыва улусчу эмнээшкин. Кызыл, 1993.
22. Сиянбиль М.О, Сиянбиль А.А. Традиционный тувинский костюм. Кызыл, 2000.
23. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
24. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4 .Кызыл, 2005.
25. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөрөдилге – номчулга ному. Кызыл 2003.
26. Сундуй –оол М.С. Городок у подножия Кара-Даша. Кызыл, 2005.
27. Традиционная культура тувинцев глазами иностранцев. Кызыл, 2003. 2002
28. Тыва улустун алгыш- йорээлдери. Кызыл, 1990
29. Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чаагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары. Кызыл, 2000.
30. Чадамба В.Ф. Сүр – кучунун үш оюну. Кызыл, 2004.
31. Чап Ч.М. Шагаам – сүзүглелим. Кызыл, 1999.
32. Шактаржык К.О., Биче-оол В.А. Тыва дугайында чугаалар. Кызыл, 2004..